

ПРИКАЗИ И БИЉЕШКЕ

БОКО Д. ПЕЈОВИЋ, ДРУШТВЕНО-ФИЛОЗОФСКИ ПОГЛЕДИ У ЦРНОЈ ГОРИ ОД ПОЧЕТКА XIX ДО СРЕДИНЕ XX ВИЈЕКА

Прилог изучавању теоријске мисли у Црној Гори
Црногорска академија наука и умјетности, Титоград 1980, стр. 245

Црногорска академија наука и умјетности издала је књигу др-а Ђока Пејовића *Друштвено-филозофски погледи у Црној Гори од почетка XIX до средине XX вијека*. Књига је примљена на сједници Одјељења друштвених наука 30. маја 1978. године на основу рецензије академика проф. др-а Вука Павићевића и академика др-а Влада Стругара. Књига садржи 225 страна текста, а на крају је дат један *Прилог*, *Резиме* и *Регистар аутора*.

Сам наслов књиге изазива дилеме и гони на размишљање. Највјероватније, аутору није било лако да да адекватан наслов књизи. То због тога што, како и сам аутор на више мјеста констатује, у Црној Гори није постојала филозофска мисао у строго сцијентистичком смислу, као што није су постојали ни прави представници филозофије. Да би тај проблем ријешио, аутор је употребио једну нашу не баш срећну комбинацију која је требало да значи садржај књиге: „друштвено-филозофски погледи“. Иако у напоменама има покушаја да се то образложи, нама се чини да је требало децидарније одредити појам филозофије а посебно појам „друштвено-филозофски погледи“.

У уводу аутор наглашава да његов рад не садржи филозофске расправе, већ да представља рас-

прављање из сфере теоријског мишљења, које обухвата и питања о проблемима филозофији сродних наука око којих се задржавала мисао учених појединаца у Црној Гори. Аутор у уводу обавјештава читаоца да су Његошеви филозофски погледи, анализа народног етоса и филозофија права у Црној Гори предмети посебних студија, које тек треба да буду објављене. Но, иако је тако, аутор је у кратким цртама дао преглед и суштину ове проблематике, што је свакако допринос за даља истраживања.

Аутор тврди да се у Црној Гори не може говорити „о неком континуитету“ теоријске мисли било из које области филозофије и њој сродних наука. Међутим, то не значи да се могу миноризирати изражавани теоријски погледи у овој области, који сами по себи представљају особену одлику друштвене историје Црногораца, па самим тим ни напори које је аутор направио да ову страну живота Црногораца осветли.

Аутор је са доста научне аргументације запазио да су могућности разумијевања и усвајања извјесних домета европске теоријске мисли и њено повезивање са оним чему се тежило у заосталом црногорском друштву својеврстан друштвени процес. Да би те друштвене процесе објаснио,

аутор се служио мноштвом изворних текстова о великом броју тема које су се појављивале. Задатак аутора није био нимало лак, јер је право први покушај овакве врсте у Црној Гори, који отвара врата за даља истраживања и, како и сам каже, у којему се налазе и успјеси и недостаци ове књиге. Ми бисмо, без имало претјеривања, могли устврдити да ће успјех ове књиге далеко доминирати у односу на њене недостатке.

Да би могао приступити обради назначене теме, аутор је у најкраћим цртама дао фазе историје друштва и културе у Црној Гори од почетка XIX до средине XX вијека. У ствари, дата је окосница процеса стварања црногорске државе послје 1796. године, што је битно утицало на нова размишљања и вођење политике. Територијално проширење Црне Горе и државне потребе захтијевали су образоване људе. Ту постоји и једна формулација да је грађанско друштво у Црној Гори, које је почело да се формира послје Берлинског конгреса, стварало услове за „развитак модерне државе“. Чини се да је израз *модерна држава* сувише исфорсиран, с обзиром на то да Црна Гора никада није постала „модерна држава“ у правом смислу ријечи.

Послије кратког прегледа основних „фаза историје друштва и културе“, говори се о условима живота у Црној Гори, који задуго нијесу омогућавали ма какву организовану активност у области духовног богаћења. Све што је створено било је израз муке и борбе за голи опстанак, закључује аутор, и наводи факторе који су на то дјеловали: честе неродне године, крвна освета, епидемије, перманентно ратовање. Све је то дјеловало да су основне вриједности Црногораца најприје постале предмет изучавања странаца, а много касније и у мањој мјери некога ученијег Црногорца.

Преглед развитака друштвено-политичке мисли у Црној Гори аутор је засновао на најразноврснијим текстовима, као што су: биљешке, прикази, преводи, краћи оригинални чланци, збирке доку-

мената, књиге објављене у Црној Гори и изван ње, календари, листови, часописи, анегдоте, мисли и изреке у неким посебним издањима.

На почетку рада разматра се друштвено-политичка и морална мисао Петра I Петровића. Аутор анализира његова схватања, која су подређена потребама рјешавања политичких задатака земље. Посебно се разрађују његова схватања слободе, слоге, мира и правде, као основних вриједности живота. Схватања Петра I посматрана су у дијалектичком контексту и склопу ондашњих друштвено-политичких односа. Његова основна начела презентирани су као израз потребе друштва које се почело конституисати као државна заједница.

У тексту „Његошеви филозофски погледи и шта је о њима у Црној Гори написано“ аутор најприје интерпретира основне филозофске ставове у пјесми *Мисао*, у *Лучи микроkozма* и *Горском вијенцу*, и закључује да су у Црној Гори доминирале двије теме: судбина човјека на земљи и борба за национално ослобођење. Аутор затим набраја студије о Његошевој филозофској мисли и указује на неразвијен осјећај потребе за изучавањем те мисли у Црној Гори.

На доста скромном простору образлаже се и поетска мисао Стевана Перовића — Цуце, за коју аутор каже да је „са извјесним филозофским елементима“.

Под насловом *Народна мудрост* говори се о пословицама, анегдотама, изрекама Суле Радова и изрекама у дјелима Марка Миљанова и Стефана М. Љубише. Аутор иначе констатује да пословице и изреке представљају посебно значајан вид „народне филозофије, народне мудрости“. Анегдоте, изреке и одговори Суле Радова, команског и касније црногорског главара, дате су на три странице са облазложењем: „Врло карактеристичан дио стваралаштва са овом тематиком (из области морала и права) с разлогом је већан за име Суле Радова Радуловића“.

Аутор разматра како су образованији појединци у Црној Гори имали схватања о срећи и циљу живота, о постанку морала, о узроцима опадања морала, о развоју моралних врлина и о Толстојевом схватању морала. Сви они који се буду бавили овом проблематиком имаће у овој књизи полазиште за даља истраживања.

У овом дијелу текста аутор расправља и о народном етосу у Црној Гори. Са врским познавањем ове проблематике, констатује чињеницу да у Црној Гори није било истраживача народног етоса који би примјењивао иоле разрађену методологију рада на утврђивању појмова етике и теоријског дефинисања схватања о проблемима из ове области надградње. Иако тврди да је народни етос, у извјесном смислу, један од елемената у развоју индивидуалности Црногораца, аутор указује и на ненаучне приступе овом проблему, који морају бити ослобођени „сваког ореола романтике и идеализма, којим је он у прошлости, а и у новије вријеме, у нечему и с одређеном ваннаучном тенденцијом украшаван. Тако је аутор, служећи се дијалектичком методом, дошао до марксистичке интерпретације овог проблема.

У разматрању проблема *О елементима филозофије религије*, аутор је врло сажето изложио мишљење да ниво филозофске и апстрактне мисли у Црној Гори није омогућавао дубље залажење у феномен религије, њеног поријекла, суштине и закона развоја, што чини основни предмет филозофије религије. На том плану није се појавило ништа оригинално.

У одјељку *О развоју педагошке мисли* компетентно се расправља о васпитно-образовном систему у Црној Гори, који је изражавао све карактеристичне противрјечности црногорског друштва. Своја разматрања о циљевима васпитања, о питању наставног градива, о моралном и естетском васпитању, утицају цркве на школу, о физичком кажњавању ученика, у радној школи, о дјец

која се тешко васпитавају, као и појави марксистичке мисли о васпитању у Црној Гори — аутор је темељио на већ познатим студијама које је написао и којима је задужио културну историју Црне Горе.

Као изванредан познавалац ове проблематике, аутор није остао на голем приказу објављених радова из ове области, већ је анализирао све оно што је настало на тлу Црне Горе, мада се све што је створено у области педагогије једва понеком мишљу и њеном теоријском вриједношћу дотицало стварних начела науке о васпитању. Ниво теоријских знања, као ни ниво способности уопштавања праксе у овој области, нијесу омогућавали појаву оригиналније, макар и скромније педагошке студије у Црној Гори.

Није случајно аутор један одјељак насловио *Интересовање за проблеме психологије*, јер се у Црној Гори проблематика из ове области није могла афирмисати у научном погледу, изузимајући личне напоре појединаца који су на доста касно основаним катедрама за психологију (у Београду 1928, а у Загребу 1929. године) могли да се оспособе за успјешнији наставни рад и боље коришћење познатијих дјела домаће и преведене литературе. Међутим, аутор је успјешно дао преглед изучавања појединих особина духовног живота људи, као и врло успјелу критичку анализу радова о етнопсихологији Црногораца. Такође се разматрају и осврти на дјела из разних области психологије, а нарочито гледање на појаву Фројдове психоанализе.

Развитак естетске мисли аутор је обрадио од почетка појаве првих мисли о теорији умјетности, имајући стално у виду да критика књижевног, ликовног и музичког стварања у Црној Гори није била развијена. Послије првог свјетског рата, када су струјања идеја и у овој области културе брже и снажније допирала, почиње све веће интересовање за сложеније проблеме умјетности и естетике.

Интересантна је чињеница да је књижевност у Црној Гори у међуратном периоду била од посебног значаја у умјетничком стваралаштву, не само због тога што је за бављење теоријским проблемима овог вида стваралаштва било више могућности него за друге. На то су дјеловали и други фактори. У склопу теоријских схватања такозване социјалне литературе (1928—1937), у оквиру које су се кретала настојања знатног дијела прогресивних књижевника, обрађивана су многа питања о суштини и тенденцији уметничког дјела. Као што успјешно анализира појаву социјалне књижевности у Црној Гори, која је првенствено носила обиљежје идеолошког опредјељења умјетности, тако исто аутор са компетентним познавањем извора и литературе расправља о главним дилемама и сукобу на такозваној књижевној левизи, а посебно у црногорском покрету социјалне литературе.

У разматрању ове проблематике посебно мјесто аутор је дао pjesнику, есејисти и критичару Радовану Зоговићу, који се највише запажао по књижевно-критичким расправама и оштрој полемичкој ријечи. Ограничени простор и обимност теме нијесу омогућили аутору да детаљније изнесе становишта неколицине других црногорских књижевника, који су иначе своја становишта изнијели у једној анкети о социјалној књижевности која је објављена у посебним бројевима *Ваљака*. У разматрању овог проблема аутор је полазио са марксистичких позиција, правећи дистинкције у замршеној естетској проблематици. Овај одјелјак књиге има и посебну вредност, јер се аутор недвосмислено марксистички опредјелио, за разлику од неких и савремених теоретичара, који су овај сукоб на књижевној левизи покушавали објаснити са идеалистичких позиција.

Иако се за дуго у Црној Гори није могло говорити о питањима умјетности и умјетничког стварања, о сфери нових и комплекснијих појмова естетике, чињени-

ца је да је осјећање лијепог и умјетничког понекад постојало, а понекад се и живље изражавало. Тек у периоду између два рата, са више смјелости и интересовања почео је покрет црногорске социјалне литературе, у којој је теоријски рашчишћаван проблем марксистичког схватања умјетности. Очигледно је да ни дуготрајније полемике нијесу дале поузданије одредбе марксистичке естетике.

У одјелјку *Тематика филозофије права* аутор говори о проблемима филозофије права. Тражећи коријене теоријске мисли из те области расправља се о Законику Петра I и другим правним актима насталим у Црној Гори, до појаве Општег имовинског законика 1888. године, као примјера кодификације обичајног права од стране ученог правника и социолога Валтазара Богишића. Због сложености ове проблематике теоријска мисао у Црној Гори знатно је заостајала за другим, развијенијим срединама. Иако о питањима филозофије права треба да буде објављена посебна студија, разматрања др-а Ђока Пејовића имаће не мали значај за изучавање ове проблематике, која је директно везана за развој црногорске државности, те је због тога од интереса за сваког историчара.

У одјелјку *О основама политичке филозофије* аутор анализира политичку мисао у Црној Гори од краја XIX и почетком XX вијека. Политичка мисао се с много тешкоћа изражавала у виду испољавања политичког незадовољства стањем у земљи, које се последице 1905. године изражава организованије и са теоријским основама. Пратећи политичку мисао до I свјетског рата аутор је указао на основне мисаоне концепције које су се изражавале како у редовима владајуће интелигенције тако и у редовима опозиције. Аутор је указивао на недостатак теоријског знања и заблуде које су оптерећивале ове концепције, а нарочито оне које су погрешно интерпретирале црногорско национално биће. Ограниченост просто-

ра није омогућавала аутору да детаљније разради политичку мисао која се манифестовала у Црној Гори. Политички односи створени после 1918. године, у вези са условима развојка Црне Горе у заједничкој држави, доста споро и непотпуно су се одражавали на политичку мисао у Црној Гори. Укратко и уопштено се даје преглед схватања о најважнијим темама из ове области, без неког утврђеног система. Расправља се и о схватању унитаристичко-централистичке концепције, као и федералистичке.

Политичкој мисли црногорских комуниста дато је пропорционално доста простора, али сувише мало да би се аналитички приказао њихов став у односу на ове проблеме. Аутор је био принуђен, због краткоће текста, да извјесна мјеста непрецизно уопштава и да остане недоречен.

У одјељку *Размишљања о предметима филозофије* аутор разматра и прати појаву првих радова Јована Павловића и Филипа Ковачевића, који су направили први корак на пољу популарисања филозофске мисли у Црној Гори. Међутим, ништа значајније није написано, ако се изузму текстови Лаза Поповића, који је написао два есеја: *Важност филозофије Платонове, особито у садашњем времену* (1894) и *Разликовање суштине (substantia) предмета од појава* (1897). Овај други есеј представља једини рад у Црној Гори који искључиво расправља о сазнању односа суштине и појава предмета.

Што се тиче уџбеничке литературе из области филозофије, она је више него скромна, ако се изузме *Преглед историје филозофије* Лаза Поповића, професора средњих школа на Цетињу, који се појавио међу првима на простору југословеноких земаља. Свој рад под називом „Историја филозофије (ствари и средњи вијек)“ објавио је у посебној књизи 1902. године.

Аутор, такође, разматра интересовање за филозофску мисао у Црној Гори после 1918. године,

када је струјање идеја путем штампане ријечи било знатно веће него раније. То све није битно утицало да се изазове нека озбиљнија расправа међу образованим појединцима. Иззетак чини, у извјесном смислу, онај дио текста који се нарочито од 1932. године односио на расправљање о марксизму.

Осврти на разна дјела из филозофије доста касно су се почели појављивати у црногорским публикацијама. Са познатом акрибијом аутор даје преглед приказа филозофских дјела и преводе из филозофске литературе других народа, који су се појавили у Црној Гори у поменутом раздобљу.

У одјељку *О ширењу марксистичког погледа на свијет* аутор се потрудио да (на 25 страница текста) читаоцу презентира како се у неразвијеној Црној Гори испољавају одређене снаге спремне да развију борбу за социјалну и националну равноправност по програму и под руководством КПЈ и на основама дијалектичко-материјалистичког погледа на свијет. Тако аутор даје солидан преглед социјалистичке и марксистичке литературе у Црној Гори, упуштајући се у анализу неких студија и схватања њихових аутора. Он разматра и нека важнија питања из области марксизма која су се испољавала у међуратном периоду, као марксистичко схватање историје и критика тога схватања, о дијалектици, о моралу у новозавјетним списима, а на крају овог одјељка дао је преглед приказа дјела марксистичке литературе. Ко се буде бавио истраживањем марксистичке мисли на тлу Црне Горе — мора полазити од истраживачког напора др-а Ђока Пејовића.

На крају је дат закључак, на петнаестак страница, који у ствари садржи закључке и оцјене изложене у претходним разматрањима. Аутор ту наглашава да друштвено-филозофски погледи у Црној Гори, у назначеном периоду, садрже схватања које не могу представљати по неком систему засновану цјелину, али јесу својеврсно означање напретка у

културном развиту Црногораца. Иако аутор истиче да је задатак ове књиге био искључиво да на најприкладнији начин изложи исполене друштвено-филозофске погледе, а никако да се бави изучавањем самих тих погледа, ми без претјеривања можемо констатовати да је он успио да превазиђе постављени задатак и да на многим мјестима не само успјешно интерпретира теоријску мисао већ и да о њој изведе одређене судове и закључке.

При анализи једне овакве књиге треба имати у виду сву сложеност и тежину постављених задатака, који су се састојали од најмање два тешка захтјева:

1. — Књига са оваквом претензијом, са оваком комплексном садржином, прва је овакве врсте не само у Црној Гори него и у Југославији. (Постоји једна слична студија у СР Србији, али она обрађује много ужу тематску област.) То значи да је аутор истрајао у свом послу без претходног узора;

2. — Обрада једне комплексне проблематике, која садржи тематику из низа сродних и посебних дисциплина (етике, филозофије, религије, педагогије, психологије, естетике, филозофије права, политичке филозофије и марксистичке мисли), захтијевала је велику ерудицију и познавање не само материјала који се обрађивао него и посебног методолошког приступа за поједине дисциплине.

Да би се одговорило на постављени задатак, макар и за реализацију једног приказа развоја теоријске мисли једнога народа, било је потребно уложити велики напор и интелектуални рад. Само човјек са великим искуством, са познавањем тако широке проблематике, велики ерудита и одан научном раду, могао је остварити овако дјело које је предмет наше пажње.

Аутор је указао да на територији Црне Горе није могла да се развије теоријска мисао у прошлости, а овом својом студијом индиректно указује и на то да ће нове научне генерације у Црној Гори пред историјом имати далеко већу одговорност и да ће се у озом социјалистичком самоуправном друштву морати уложити више напора да се то заостајање смањи већим интелектуалним прегнућем. Али то захтијева не само интелектуални већ и друштвени напор, у цјелини, као и напор сваког појединца да у свим доменима своје људскости изграђује себе као потпуну стваралачку личност. У том погледу ова књига има посебан значај. Уосталом, Енгелс је рекао да „нација која жели да буде на висини науке не може да буде без теоријског мишљења“. Свакако да ће ова књига у том правцу бити од не малог значаја. Ову књигу можемо схватити као подстицај и изазов који неће бити без утицаја на даље истраживачке напоре у освјетљавању теоријске мисли у Црној Гори.

Др Перко Војиновић

ДР ЈОВАН Р. БОЛОВИЋ, ПОКРАЈИНСКА КОНФЕРЕНЦИЈА КПЈ ЗА ЦРНУ ГОРУ 1940. ГОДИНЕ

(Титоград 1980, издање Марксистичког центра ЦК СК Црне Горе)

Најприје о предмету саме књиге. Осма покрајинска конференција КПЈ за Црну Гору, Боку, Санџак, Косово и Метохију — по својим одлукама, карактеру и времену у

коме је одржана — представљала је најзначајнији политички скуп црногорских и осталих комуниста са подручја које је обухватао Покрајински комитет. Конференција